

Kap 61 : Kronprins av Sverige-Norge (III) (1881-1907).

Gustaf vikarierade redan universitetsåren för sin far. Det finns tre referenser om hans tid som svensk-norsk kronprins-regent, samtliga av karaktären officiella hyllningsskrifter (Åsbrink 1918: ss. 49-126; Essén red. 1933a: ss. 19-31; Hildebrand 1945: del 1, ss. 95-108).

Tillkommer fragmentarisk information ur tidningar, brev, dagböcker m m. Det är svårt att få ut någonting om Gustafs person ur uppgifterna. Åsbrink redovisar – i stort sett utan kommentarer – hans officiella schema. Essén & Hildebrand är inte lika detaljerade men har samma opersonligt ”statistiska” upplägg. Hildebrands bokrubrik ”Gustaf V som regent och människa” väckte förhoppningar som inte infriades. Boken var mera om regenten än om människan. Hildebrand förklarade att han under arbetet med boken – den tog sju år – visserligen flera gånger träffat Gustaf men att denne vägrat svara på frågor:

Orsaken till att jag ej vågat mig på att söka följa konungens utveckling från hans tidigare ungdom ligger helt enkelt däri, att jag saknat material därtill. Utom de brev till fadern under unionskrisen som jag kunnat åberopa i första bandet, har det ej funnits någon konungens brevväxling; hans nära nog dagliga korrespondens med drottning Victoria under hennes vistelse i utlandet har på hennes begäran blivit bränd och konung Gustaf har i övrigt aldrig varit en intresserad brevskrivare. Det har därför varit lättare att bedöma honom såsom mogen man, prövad i livets skola.¹

Hildebrand² koncentrerar sig kronprinstiden på Gustafs norska erfarenheter. Dessa har en dramaturgi – en början, mitt och slut – och är därför lättare att skildra än hans vardag nedan.

* * *

Första gången Gustaf var tillförordnad regent var den 23 mars till den 8 april 1877. Fram till 1907 vikarierade han 27 gånger under tiden som hans far var utomlands, i Norge eller sjuklig. Vikariatet var i början så korta – en eller två veckor – att han inte kan ha haft något inflytande över de beslut som togs. Senare satte han sig in i vissa ärenden, deltog i konseljerna och höll även tal inför riksdagen.

Hans första erfarenhet som värd för en kunglighet var vid prins Fredrik Karl av Preussens besök juni 1877. Juli/augusti 1878 var han värd för Napoleon III:s son Louis-Napoléon Bonaparte (1856-1879; ”Lou-Lou”) – hans farmor Josefinas gudson. Gustaf och Lou-Lou var jämnåriga, kom bra överens, var i ungefär samma situation – Lou-Lou var tronpretendent – och de påstås ha utbytt erfarenheter. Gustaf skall även ha tagit intryck av sina möten 1879 & 1885 med engelske kronprinsen Georg (V) (1865-1936). Lundebeck³ har mycket spekulationer om hur Gustaf påverkades av dessa två – omöjliga att verifiera dock.

Ytterligare en erfarenhet var att hålla tal inför publik. Oscar II:s tal var storvulna – ett sorts retoriskt maskineri. Gustaf var militärt korthuggen och rakt på sak. Inför bildningsresan hölls ett antal avskedstal som han förväntades besvara. Oscar II hade själv skrivit svarstalen men ingen förefaller ha varit nöjd med Gustafs framförande. Det var inte tillräckligt teatraliskt. Åke Ohlmarks⁴ har samlat ett antal av Gustafs brev, tal och yttranden 1872-1949 och gjort en stilanalys. Omdömet är att talen – när de läses i följd – upplevs som tråkiga eftersom

¹ Hildebrand 1945: del 2, s. VII.

² Hildebrand 1945: del 1, ss. 109-506.

³ Lundebeck 1952: ss. 207-211, 267-275.

⁴ Ohlmarks 1982.

poängerna drivs hem genom upprepning, inte genom slående formuleringar. Ohlmarks analys blir en frekvensordlista av honnörsord. Det framgår dock att Gustaf var bra på att sammanfatta komplicerade förlopp.

Gustaf hade den 10 januari 1877 blivit invald som 1:e hedersledamot i Vetenskapsakademien men inte varit särskilt aktiv. Hans jungfrutal var den 28 april 1880 vid en middag för friherre Adolf Erik Nordenskiöld, nyss hemkommen från sin upptäckt av Nordvästpassagen.⁵ I motsats till de tal Ohlmarks publicerade – en sorts politiska kommunikéer – är det både personligt och erkännamt. Gustaf anpassade sig uppenbarligen till situationen och var mera personlig i mindre sällskap där hans torrhumor och entusiasm fick blomma ut. 1878 blev han 1:e hedersledamot i Musikaliska akademien, 1897-1907 dess preses, därefter dess beskyddare. I den egenskapen umgicks han mycket med Stockholms sångarelit. Operasångerskan grevinnan Mathilda Grabow brukar nämnas som en favorit. 1881 försökte Oscar II få honom utnämnd till universitetskansler. Kandidaturen avvisades dock på samma grunder som Oscar II:s egen – att en medlem av kungahuset inte fick inneha ett civilt ämbete.

Kejsar Vilhelm fortsatte att bjuda in Gustaf till sina större militärmanövrer. 1884 fick han hedersposten överste i Neumarks dragonregementet N:o 3 och 1892 hedersposten generallöjtnant i Preussiska armén. 1908 blev han amiral à la suite i tyska flottan (=fick bära deras uniform), Victoria överste i Pommerska Fusiljärregementet N:o 34 och kejsar Vilhelm general i svenska armén. Motsvarande hedersbetygelser utväxlades med England, Ryssland, Österrike & Danmark.

*

Gustaf hade sedan barnsben följt sin far och mor på konst-, industri- & lantbruksutställningar, järnvägsinvigningar, avtäckningar av monument, ”eriksgator”, studiebesök och evenemang av alla de slag. Detta fortsatte kronprinstiden men det finns få detaljer. Som kronprins fick han ta det som fadern undvek: lantbruksmöten, trädgårds- & hundutställningar. 1887-1907 var han hedersordförande i Sveriges allmänna exportföreningen. Som sådan verkar han ha hjälpt föreningen att delta i utländska utställningar – dock inte världsutställningen i Paris revolutionsjubileet 1889. Fyra monarkier vägrade officiellt delta: Tyskland, Sverige, Turkiet & Montenegro. Svenska fabriksföreningen avsåg den 24 januari 1888 ett svenskt deltagande från deras sida. Norrmännen deltog dock inofficiellt.

1881-1883 var Gustaf ordförande för kommittén för åstadkommande av en konst- och industriutställning i Stockholm. Den gången gick det inte så bra men 1894-1897 var han ordförande för dess fortsättning – centralkommittén för 4:e Allmänna konst- och industriutställningen, förlagd till Stockholm. Den 1-3 juli 1897 satt han även ordförande i Fjärde nordiska sjöfartsmötet om rederinäringen.

Eftersom den militära utbildningen var så starkt förknippad med idrott och folkhälsa engagerade sig Gustaf även där. 1897-1907 var han ordförande i Sveriges centralförening för idrottens främjande & från 1903 beskyddare av Svenska gymnastik- och idrottsföreningarnas riksförbund, nuvarande Riksidrottsförbundet (RF). Balck (1918) ger Gustaf äran av flera pionjärinsatser inom svensk idrott: Organiseringen av 1891 års Gymnastik- & idrottsfest som innebar genombrottet för den svenska tävlingsidrotten. Nordiska [vinter]spelen 1901-1926. Svenskarnas framgångar i de olympiska spelen 1900 (Paris), 1904 (Athén), 1908 (London) & 1912 (Stockholm).

⁵ Sjöberg red. 1881: ss. 43-45.

Gustaf var som nämnts flitig jägare. 1886 & 1889 sköt han tre björnar: 1886 en hona i sitt ide & hennes unge när den försökte fly. 1889 en ensam hane.⁶ 1900-1907 var han ordförande i Svenska Jägarförbundet. Han påstås ha bidragit till jaktlagstiftningen 1912, om en hållbar viltstam. Jägarförbundet sammanställde en lång önskelista som Gustaf gjorde sitt bästa för att lotsa genom riksdagen.

1890-1907 var Gustaf ordförande i jockeyklubben, men någon framstående ryttare var han inte. Det har bara gått att hitta tre kapplöpningspriser 1878-1880.

*

Gustafs fortsatta militära karriär var en inte helt lättgenomskådlig blandning av hedersposter, studiebesök, chefspraktik & inspektionsverksamhet. Den 21 januari 1881 utnämndes han till major, den 24 mars 1882 till överstelöjtnant och den 14 juli 1882 till överste. April-juli 1882 tjänstgjorde han periodvis som bataljonschef och oktober 1883 en vecka (?) som chef för en av generalstabens statistiksektioner. Denna förefaller ha sysslat med underrättelseverksamhet baserad på försvarsattachérapporter & öppna källor. Sommaren därpå förde han befäl över Livregementets dragoner under fältövningarna i Skåne. Den 28 december 1884 utnämndes han till generalmajor och chef för Svea Livgarde, den 1 januari 1889 till chef för 4:e [armé]fördelningen och generalbefälhavare för 4:e militärdistriktet. Som generalmajor var han ordförande i 1885-87 års kommitté för ett nytt exercisreglemente och i 1888-92 års fankommitté. Den 16 januari 1892 utnämndes han till generallöjtnant. Den 16 januari 1896 blev han inspektör för militärläroverken. Den 22 december 1898 slutligen utnämndes han till full general, arméns högsta befattning i fredstid, och till amiral. Samtidigt med dessa svenska befattningar erhöll han motsvarande norska hedersposter. Han närvarade också årligen vid olika större och mindre fälttjänstövningar där han ibland förde befäl. Ibland inte. Som general var han högste ledare för arméns större höstmanövrer. Dessa omfattade dock inte norsk trupp som 1875 hade slutat delta i de gemensamma övningarna.

Det samtida militära omdömet om Gustafs kapacitet var att ”Han skall i sin befälgärning städse ha ådagalagt ett orubbligt, för hans omgivning mycket välgörande lugn i förening med gott omdöme, opartiskhet samt en strävan att självständigt gå till botten med frågorna”.⁷ Motsvarande civila omdöme var att han ”visat sig kunna lätt sätta sig in i allt och vara en rask expeditionskarl”⁸ & ”I motsats till en stor del andra majorer skötte han sig med mycket lugn och kommenderade utan att skrika, också en sällsynthet.”⁹ Det fanns dock gränser för lugnet. Under sina politiska kriser verkar Gustaf flera gånger ha varit i totalt upplösningstillstånd.

* * *

Gustafs första Norgebesök var i samband med faderns kröning i Trondheim den 17 juni 1873. Hans andra besök var den 3-8 februari 1877 då han inför stortinget avlade en ed att rätta sig efter den norska grundlagen. Det fanns inga föreskrifter om en sådan ed men Oscar II tyckte det var bäst så. Ytterligare besök var 1878, 1880, 1882, 1883 & 1884. Den 19 mars 1884 var han en vecka ”vicekung” av Norge i samband med regeringskrisen om införandet av ett norskt parlamentariskt majoritetsstyre. 1885-1905 öppnade han som sin fars ombud stortinget. Från

⁶ L I Hallgren. Kronprinsens björnjägar i Dalarna. Vårt land. I: Dalpilen, 1894-11-16, s. 6 & 1894-11-23, s. 6.

⁷ Hildebrand 1945: del 1, s. 95.

⁸ SBHL 1906.

⁹ Fleetwood 1968: s. 185. [Under en bataljonsövning på Ladugårdsgårde 1882.]

1893 var det han ensam som besökte Norge. Eftersom det från 1873 fanns en norsk unionsminister i Stockholm sköttes den mesta av unionspolitiken därifrån. Vid extraordinära tillfällen begav sig svenske statsministern till Kristiania, men i regel var det bara Gustaf & hans följe. I egenskap av faderns ombud & kunskapare satt han med vid förhandlingarna om regeringsbildningen, m m. Någon självständig roll hade han dock inte.¹⁰ Stämningen var tidvis uppjagad, som vid denna händelse 1899-03-11:

Gustaf: Jag försöker taga allt så lugnt jag kan, men ibland känner jag det ganska tungt och ensamt ty för ögonblicket äro alla, såväl högern som vänstern dels missnöjda och dels ursinniga på mig personligen och naturligtvis även på Sverige. Men jag har fullkomligt rent samvete och står för allt vad jag sagt och beslutat ... Jag ber Pappa icke alls vara orolig, med Guds hjälp går det nog bra! Om det skulle behövas visar Han mig nog den rätta vägen, ty utan Honom förmår vi intet! Jag känner den fulla tyngden av det stora ansvaret, som vilar på mig, det vet Pappa nog, men jag är vid gott mod och skall alltid försöka göra mitt bästa.¹¹

Gustaf: I mitt brev i förrgår nämnde jag ingenting om en sak som passerade lördag afton utanför slottet, då jag kom hemkörande från Det militaere Samfund. Men då det nu kommit i alla tidningar, i synnerhet i vänsterpressen, som dock verkligen uttalar sitt ogillande av det skedda, så anser jag mig böra meddela, att det verkligen är sant, att jag blev mottagen av ett par hundra personer, som skrek, pep och väsnades. Det var mest studenter och annan ungdom, en del hade tagit sig för mycket till bästa och voro halvfulla. Sedan demonstrationen fortsatt en stund, ryckte vakten ut och arresterade ett par, varefter de andra skingrades. Jag bryr mig personligen icke det ringaste om sådana dumheter.¹²

NYT: There was a popular demonstration here yesterday evening against the Crown Prince, Prince Gustaf, Duke of Vermland, who was recently appointed Regent on account of the illness of his father, King Oscar II. The Prince was returning from the Military Club when he met a crowd of people [70 students] who hooted him, and pelted him with snowballs. The crowd was dispersed by the police and several arrests were made. The Norwegian papers condemn the demonstration. ... Prince Gustaf, whose official title is Duke of Vermland, is especially objectionable to the Norwegians. This is partly due to their bitter opposition to the contuance of the union with Sweden, under which, they claim, Norway is deprived of its proportionate share in the Governement. It is mainly due, however, to a saying attributed to the Crown Prince at a public meeting in Stockholm [1894] that the only way to end the longstanding quarrel between the two Scandinavian countries is by force, and that he would not object to lead the Swedes against the headstrong Norwegians. This frank declaration almost brought on war, as the Norwegian Storting, or Parliament, promptly refused to pay its share of the Crown Prince's allowance.¹³

57 av Stortingets ledamöter (27 procent) gav återbud till Gustafs supé veckan därpå. Detta, liksom demonstrationen, förklarades med Gustafs beslut i konseljen av den 15 februari att Norge vid den kommande freds- & avrustningskonferensen i S:t Petersburg inte fick representeras av ett separat ombud. (Däremot fick norske statsministern i Stockholm gehör för

¹⁰ Jansen 1931.

¹¹ Söderberg 1951: ss. 62-63. [Brev från Gustaf till Oscar II, odaterat, omkring 1899-03-12.]

¹² Hadenius 2007: s. 65. [Brev från Gustaf till Oscar II, odaterat, omkring 1899-03-14.]

¹³ Prince Gustaf unpopular. New York Times, 1899-03-14.

att unionens brevväxling med utlandet i fortsättningen skulle undertecknas "K. M:ts regeringar" och inte "K. M:ts regering" eller motsvarande.)

Angående Gustafs krigiska yttrande var det ett citat från "Skånska Aftonbladet" juli 1893 [alt. mars 1894] där Gustaf i vad han trodde vara ett privat samtal med journalisten Klas Rydberg [alt. Ryberg] odiplomatiskt uttryckt sig som att med tanke på den kondition som norska krigsmakten befann sig i vore det "en militär promenad" att erövra landet. Stortinget svarade med att hålla inne hans apanage till dess han dementerat förolämpningen.¹⁴ Gustaf vägrade, men Rydberg skrev ett ångerfullt brev att artikeln var baserad på hörsägen och Stortinget gav med sig.¹⁵ Dock hade man inte glömt.

Demonstrationen var en del av den sk konsulatstriden. Bakgrunden var att unionen skulle ha en gemensam utrikespolitik. Chefen för en diplomatisk beskickning (konsuln) kunde vara svensk eller norsk men företrädde unionen. Från 1836 utnämndes de av ett för Sverige-Norge gemensamt organ. Utrikesministern var dock svensk. Från 1891 ville Norge ha en parallell diplomatisk organisation under ledning av en norsk utrikesminister. Konflikten ledde 1895 till att Sverige hotade med krig om inte Norge gav med sig. Därefter förhandlade länderna. Båda sidorna var omedgörliga. Gustaf tillhörde länge krigsivarna.

Under unionens sista månader började Gustaf tänka om angående dess framtid. Weibull förlägger tidpunkten för omsvängningen till Gustafs Norgebesök den 11 mars då han fick klart för sig hur "konsulatvänliga" även hans norska vänner & uppvaktning var.¹⁶ Det fick konsekvensen att Gustaf under en av faderns sjukdomsperioder den 5 april lade fram en kompromiss om skilda konsulatväsen men gemensam utrikesminister. Det ledde dock inte fram till något.¹⁷ Den 26 april var han åter i Norge. Det finns ett ofta citerat brev om stämningen där:

Situationen här är alldeles hopplös och det är omöjligt att tala med någon enda människa. De äro alla som bitna av en galen hund och vilja icke höra eller taga några skäl. Från alla håll bestormas jag blott med fordran på sanktion [=godkännande] (av den ännu ej framlagda konsulatlagen), varpå jag endast svarat, att jag varken vill eller kan säga det allra minsta, förrän frågan förelägges mig till avgörande i statsråd. Jag har inget annat att göra än att 'tiga mig fram' denna gång. Stämningen är hövlig men iskall och det ligger mycket hat och ovilja i luften. Då det hela är mycket pinsamt och då jag verkligen ej kan göra någon nytta här, så avreser jag tisdags afton och anländer onsdags förmiddag till Stockholm.¹⁸

Under tiden återgick fadern i arbetet. Den 18 & 24 maj röstade stortinget om att ensidigt inrätta ett eget konsulatväsen, vilket Oscar den 27 maj vägrade godkänna. Därpå avgick den norska regeringen, och kallade även hem sina Stockholmsbaserade statsråd. Oscar vägrade godkänna den norska regeringens avskedsansökan. Norrmännen diskuterade hur de skulle ställa sig. Även svenskarna diskuterade. Gustaf ansåg att en proaktiv unionsupplösning från Sveriges sida vore bäst. Det hade han dock inget stöd för.¹⁹ Den 2 juni begav han sig till

¹⁴ Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, 1894-04-03, s. 3.

¹⁵ Oscar II 1960: del 2, ss. 348-351.

¹⁶ Weibull 1960.

¹⁷ Essén 1933c: ss. 89-91; Jacobson 1943: ss. 156-158. [Kronprinsen-regentens yttrande i sammansatt svenskt och norskt statsråd den 5 april 1905.]

¹⁸ Hildebrand 1945: del 1, kap. 4. [Brev från Gustaf till Oscar II den 29 april 1905.]

¹⁹ Weibull 1960.

London för att närvara vid äldste sonens bröllop. Morgonen den 7 juni fick Oscar ett telegram om att Norge ensidigt utträdde ur unionen. Gustaf sonderade engelska regeringens inställning & på hemresan även tyska regeringens inställning. Båda ville ha ett snabbt & ovillkorligt slut så att inte Ryssland hann vinna sympatier genom att erkänna Norge innan de själva gjorde det. Förhandlingar om villkoren för unionsupplösningen fördes den 7 juni till den 26 oktober men Gustaf hade ingen del i dem. Historikern Karl Hildebrand hade denna tid ett samtal med honom:

Jag hade några månader tidigare blivit redaktör för Stockholms Dagblad och kände ett behov att för min egen information få kännedom om kronprinsens uppfattning av unionsbrytningens konsekvenser; någon intervju var det icke fråga om. Hans ord har jag glömt, men det intryck jag erhöll av hans uttalanden står ännu levande för mig. Han var naturligtvis upprörd över vad som passerat i Kristiania, men bedömde situationen lugnt och kallt och hade synbarligen den uppfattningen, att om norrmännen icke förstodo de fördelar, som de hade av unionen, och om de missuppfattade unionskonungens intentioner och det svenska folkets önskemål, så hade man ingen anledning be dem åtra sig, utan de finge gå sina egna vägar. Det låg en manlig stolthet över kronprinsens person och ord, som tilltalade mig.²⁰

²⁰ Hildebrand 1928: ss. 3-4.